

Goli Život

A látvány, amely a partra lökdösött százak szeme elé tárul, egyszerre vad és vigasztalan, eredeti és ekképpen feledhetetlen. A meredek parton mészkő és mészkő és megint csak mészkő, sziklatömbök, közöttük itt-ott csenevész növényzet, dombok, hegyek. Mintha a körös-körül valószínűtlenül és földöntúlian ragyogó, mély, tintakék tengerből a sivár kősivatag zezugos, széttöredezett, zűrzavaros bútorzatként egymásra borogatott összevisszasága nőtt volna ki – az ő végzetükre és iszonyatukra. Távobbb, az egyik dombhajlatban néhány aprócska barakkféle építmény – az őrzésükre már előre kirendelt állomány elhelyezésére és ellátására szolgálnak. Bennük, körülöttük türelmetlenül, szinte remegve várják már őket. A kikötött hajó közelében egy fél percre megtorpanva némelyikük, felpillantva s szemét lehunyva, hagyja magán átsuhanni a dermesztő sejtést: innen soha nem kerülsz el... Az enyhe adriai szél alig enyhíti a negyvenfokos hőséget. A szomszomság ketrecbe zárt vadállatként tombol, üvölt, hánykolódik odabenn.

Hamar megkapják a mondatot, később feliratként is lépten-nyomon találkozhatnak vele, akár csak a Vezért éltető jelszavakkal. Mondogatniuk, vallaniuk – és ami a legfontosabb – csinálniuk is kell: „Mi gradimo otok, otok gradi nas.” Mi építjük a szigetet, a sziget épít bennünket.

Bizony.

Egészen sajtáságos, nagyszabású építkezés ez. Oda-vissza irányú, valóban.

És a megérkezés. A láger – mivelhogy még nem is létezik – nem vár fürdővel, mint Szolzsenyicinnél, de az ikszedik létszámenlőrzés stimmel. Nem többnapos-többhetes rémálom-vagontúra és hosszadalmas halálmenet-gyaloglás után lehet elérni, hanem lágyan ringatózó vagy kissé kellemetlenebbül hánykolódó hajón, hajófenékben vagy fedélzeten, de az, hogy – a legelső szovjet haláltáborokhoz hason-

lóan – „a hozzáférhetőség határain kívül esik a ma élők számára”, megint csak stimmel: itt sem lehet tudni, volt-e egyáltalán, mikortól, hol, hogyan, meddig és kikkel működött, hogy hívták, mi lett vele mostanra. Nincs, nem létezik a klaszszikus szolzsenyicini alapélmény – „első cella, első szerelem” – mivelhogy nincs cella, sem első, sem legutolsó. Viszont nagyon is valószínűs a Szolzsenyicin-féle kulcsmegállapítás: „Az érkezés napja egyben egy új láger születésnapja is.” És „ha akár csak két hete is áll a láger, az már gyöngyélet”.

A világ minden regényének minden hajótöröttje tudja: a tengervízözönben, a végtelen víz kellős közepén található minden szigeten a legnagyobb kincs – a víz. Az édes, az iható, az éltető. Maga az élet, sőt, az ÉLET, így, csupa nagybetűvel.

A kommunista kényszerélet, a csupas, a kopár élet (goli život) hajótöröttjeinek esetében sokszorosan így van ez: még a legkezdetlegesebb hajléknál, a fejek fölé emelendő akármilyen szállásfélénél, sőt, még a napi betevőnél is sokkal lényegesebb víz az abszolút egyes számú, a legesleges, a mindenek fölötti.

A szigetet alapjaiban meghatározó, totális ivóvízhiányon enyhíteni, ezt a gyötrelmet valahogy megoldani: a legsürgetőbb, a minden mást megelőző feladat. A legelső rabszállítmánynak vízgyűjtő medencét kell építenie: nagy kiterjedésű és a valamiképpen megszárt ritka égi áldást – hiszen csak az esővízre számíthattak –, nagy mennyiségű édesvizet tartalmazni képes tározót. Nem tudni, hogy a rendelkezésre álló anyagokból – homok, kavics, szén – így-amúgy összetakolt szűrők révén „tisztított”, a háború utáni Adria (nem biztos, hogy nagyon szennyezetlen) légtéréből érkezett esőhozadékot fogyasztó tízezrekből annyi éven át hányan és milyen végkifejlettel betegedhettek meg – ilyesmit esze ágában sem volt senkinek számon tartani... Viszont a legna-

gyobb kincsre az év nagyobb részében a szó szoros értelmében *égető* szükség volt. Ha úgy tetszik: az induláshoz...

A kopár, lecsupaszított rabszolgaéletről a mára könyvtáryira duzzadt lágerirodalmi vallo-mások között a Goli otokról szólóak többszörö-sen is egyediek. Részint a létesítmény nagyság-rendjéhez és élettartamához képest nem is oly nagy számban létezők, részint pedig a szigetlét többszörös, félig-meddig már emlegetett különle-gessége okán számítanak rendkívülinek. Például kezdetnek itt van mindjárt a mai Goli otokon oly-kor kalauzoló, a szomszédos Krk (Veglia) szige-tén élő, kilencvenéves történelemtanár, Vlado Bobinac, aki két és fél évet töltött a jugoszláv Alcatrazon, s a róla szóló ismertető szerint „egyike a ma már csak tucatnyi túlélő fogolynak”.

„– Negyvenhat kilós voltam, mikor hazaen-gedtek. Egyetlen embert ismertem két és fél év alatt, aki mindvégig ember tudott maradni: Nikola Nikolić doktort. Őt is a szovjet rendszerrel törté-nő szimpatizálás vádjával hurcolták el... Soha senkire kezet nem emelt, soha senkit nem árult be, soha senkit nem bántott. Előfordult, hogy az egyik, folyamatosan ütött-vert rabot a saját testé-vel próbálta megvédeni. Áldja meg az Isten haló porában is... Mi egymásnak is pribékjei, kinzói, besúgóí voltunk, mint a mindenkori koncentrá-ciók táborok lakóinak igen nagy része. Másként nem nagyon lehetett életben maradni...”

„Goli otokot igazából nem is emberi lények, hanem árnyak népesítették be” – írja a macedó-niai bolgár költő, Venko Markovszki, aki *Goli otok: a halál szigete – Napló levelekben* címmel 1984-ben az Egyesült Államokban jelentette meg be-számolóját. (Markovszki öt évet töltött Goli otokon, 1961-ben szabadult.) A kötetet a világhírű horvát szobrász fivére, Mate (Mathew) Mestrovic adta ki (Eastern European Monographies), és nem akárki, hanem maga Zbigniew Brzezinski nem-zetbiztonsági főtanácsadó recenzálta 1985-ben a híres Foreign Affairs nyári számában. A nyol-cas számú levél különösen plasztikus képet nyújt a szigeti életről: „Az emberek különféle dolgokra és számokra redukálódtak; pusztán mennyisé-gi értelemben léteztek. Cafatokban lógott rajtuk a ruha, toprongyosan vonszolódott ide-oda a szomorú emberszerelvény hajnaltól estig a nyu-godtan sivatagnak nevezhető szigeten – beesett

szemek, irgalmatlan gürcöléstől deformálódott kezek erdeje. Nehéz láncokat vonszoló pipaszár lábak. Mélyen lehajtott fejek. Nem beszélnek, még csak körül sem néznek. Valamennyi árny egy-egy valamikori élet könyvéből kiszakított ol-dal.”

Erre a lírai leírásra drasztikus erővel rímel Rade Panić *Tito Hawaiiija* címmel napvilágot lá-tott regénye. (Az 1928-as születésű Panić 1951-ben szabadul a szigetről, 1966-ban emigrál Jugoszláviából, Afrika különböző országaiban orvosként dolgozik, de különböző emigráns la-poknak és a BBC-nek is írogat. És bár megeskü-szik, hogy soha nem lép újra Goli otok földjére, 1990-ben, már nyugdíjasként, egy turistacso-porttal visszatér, és amint találkozik a csoportot vezető Bobinaccal – „egy helybéli horvát nacio-nalistával”, kommentálja a szerb Panic –, meg-kérdi tőle, ugyan kik raboskodtak a szigeten. „Ó, hát orosz kémek”, válaszolja könnyedén – ál-lítólag – a kalauzoló bennszülött...)

Panić könyve egy, a Goli otokra került fiatal párttag, Vladimir szemüvegén át láttatja és il-lusztrálja a kopár élet vigasztalan univerzumát. Vladimir sem Sztálin Tito-ellenes kirohanásai-nak, sem Titóék védekezésének nem hisz, az igazságot szeretné tudni, félig ösztönösen, a jó-zan paraszti ész jól érzékelt útmutatásai alapján. Így éli meg a kopár sziget kopár életének való-ságát, ami alapvetően megváltoztatja eredendő-en és ésszerűen kételkedő, józanságra törekvő gondolkodásmódját. Megtanulja, mi mindent is kell igazán tudnia egy lojális jugoszláv polgárnak az igazságról.

Egy sokatmondó részlet: „Vladimir arra várt, hogy a parancsnokhelyettes visszatérjen sétájá-ból. Leült kedvelt nagy kerek sziklájának északi oldalába, ami némi árnyas enyhet nyújtott a forróságban. Valamelyik főnök megparancsolta, hogy vigyék el onnan a nagydarab követ a pokol-ba, de valószínűleg megfeledkeztek az egészről. A szikla maradt ahol volt, szemközt az épülettel, oda nem illő, idegen testként a maga szelíd ren-díthetetlenségében. Vladimir nyugtalanul meredt a közeledő, csontos, nyugtalan ember alakjára, akit szinte körülfordozott a gyomorhajosok sava-nyúsága: vajon kigondolt valamit? Mi zavarhat-ja? Kisebb lett vajon a távolság a szárazföld és a sziget között? Megpróbálja megfejteni a sziget

négyezer rabszolgájának titkát vagy elégedetlen a gondolattól, hogy nyolcszáz megölt ember titkát hordozza magában? Vladimir felállt, levette a sapkáját, de az ember még csak rá sem nézett, bement az épületbe. Vladimir vállat vont, hátát nekivetette hűséges sziklájának és a következő félórán csak a sziget fölött tekergőző sötét felhőket bámulta. Mikorra a várakozás elviselhetetlenné vált, titkon belépett a majdnem elhagyatott építménybe. Szombat délután volt, a legtöbb őr és nyomozó áthajózott a családjához Loparba, Rab szigetére. Szokatlan szagot érzett, ami a kőművesek után maradt. Leginkább a nedves cement nyirok-illatához hasonlított, amibe a rozsdás és a gumiszalagok halovány penész-árnyalata is vegyült. Boncolóterem szagának tűnt. Sem szőnyegek, sem függönyök nincsenek, léptei élesen visszhangoznak a fülében. A helyettes ajtaja tárva-nyitva, de az asztal mögött ülő fel sem emeli a fejét. Az asztal lapja márvány, halott ember készíthette, gondolja Vladimir. Az épületben uralkodó szaggal ellentétben a helyettes szobája megnyugtató székfülölaj-illatot árasztott, amit Vladimir nem ismert fel, arra gondolt, valamiféle reumaellenes kenőcsé lehet. De nem: a parancsnokhelyettes a pisztolyát tisztogatta és ez az olaj illata volt. Szemközt a fegyver csöve feküdt a márványlapon. Két végén fehér gyapjú összecsomózva, mint két fehér nyuszifül. Kilenc milliméteres Walther PPK volt, az egyik legkitűnőbb német revolver, Vladimir kedvence. A helyettes fölött Jugoszlávia marsalljának, Titónak portréja tekintett alá az ő katonájára és annak fegyverére. A helyettes nem vett tudomást Vladimirról. Aki tudta, hogy ez a kedvelt rendőri fogások egyike. Nincs jobb vádló, mint a helyzet, ami saját bűnoddal szembesít. Hogy az ember megőrizhesse lélekjelenlétét, ilyenkor a legjobb védekezés mélyen tanulmányozni valamit, minél mélyebben, annál jobb. Vladimir elmerült a portréfotó tanulmányozásába. [...] A helyettes feltekerte a nyuszifüleket és az előtte heverő pisztolycsőre meredt:

– Olyan vékony vagy, mint ez a cső itt.

A közeledő vihar hangjai körbenyikorogták az épület sarkait.

– Olyan nyomorúságosan festesz, hogy semmi kedvem, hogy pofán verjelek.

Ez jó, gondolta Vladimir, hiszen a parancsnokhelyettes ismert volt erőszakosságáról, arról, hogy bármikor kész a gyomrára ugrani egy leterített embernek vagy igen ügyesen kezelni a kisbaltát, ha a fegyelmezéshez más szerszám éppen nincs kéznél.

– Nem szabályosan jöttél be a szobába és itt hagyod a bűzödet. Takarodj!

Vladimir kisietett – maga is meglepődött agilitásán és az öröm átsöprő hullámán, amit a találkozás befejeztével érzett.

– Állj!

Megpróbált eleget tenni mindkét parancsnak – mint a polip, amely tinta-váladék kibocsátásával próbál menekülni.

– Szóval te vagy az az erős gyerek, aki lehúgyozza a harcunkat.

Felségárulás.

– Sajnálom. Bocsásson meg.

– Bocsánat?

Jókedvű hitetlenséggel.

– Elnézést a buta szavaimért.

– Szóval még csak nem is akarsz védeni magad?

– Bűnösnek érzem magam.

– No, mit is mondtál? Szórolj szóra!

– Azt mondtam: míg a tíz ember adogatja magának a löszert, a következő tíz lehúgyozhatja a géppisztolyát.

A helyettes nem szólt semmit. Kibámult az ablakon, ki a múltjába. Valószínűleg halálos áldozatait számolgatta. Sokáig fog tartani, gondolta Vladimir.

A helyettes kinyitotta az ablakot. A szél besüvöltött a szobába.

– Voltak ilyen helyzetek. Üljön le. [...]

A helyettes fölemelte a Walthert és megcélozta Vladimirt.

– Filozófus! Azt hiszem, meg kéne öljelek. Mi maradna a fényes ideáidból? Férges, gombák, bűz.

Meghúzta a ravaszt. Vladimir nem rándult össze. Tudta, hogy a helyettes nem töltötte meg a pisztolyt.

– Mondjad, filozófus: most összeszartad magad vagy ez a természetes állapotod?

– Ez a természetes – mondta Vladimir.

– Jelentkezz a vezetődnél. Ő majd tudja, mit csináljon. Takarodj innen.

Erős szél csapott az arcába a tenger felől, homokot és esőcseppeket sodorva. A helyettes az ablakban állt és nevetett.

– Köveket! Tegyetek köveket a zsebeibe!”

Vladimir végül persze bevallja, hogy rémhírtérjesztő, hazudozó-rágalmazó áruló és hasonló – és kész arra, hogy hasznos tagként beilleszkedjen a szocialista jugoszláv társadalomba. „Így volt ez”, kommentálja hőseit Panić: „Miután elárultam minden barátomat, vallatom megunta tovább hallgatni denuncálásaimat, és elengedett. Hasonlóan járt Vladimir is. Így zajlott az élet.”

Így maradt meg az élet.

* * *

A valóság-hű próza képviselője – írja róla Milosevits Péter *A szerb irodalom története* című munkájában. Dragoslav Mihailovićról valóban elmondható: a korszerű (egyben halhatatlan) klasszikus nagyrealizmus egyik legkiemelkedőbb reprezentánsa a jelen délszláv irodalom alkotói között. 1930-ban született. Elvégzi a belgrádi egyetem bölcsészkarát, a jugoszláv népek irodalmából doktorál, 1981 óta tagja a Szerb Tudományos Akadémiának. Húszéves, amikor a Goli otokra kerül, két évet húz le a szigeten. Az adriai pokol azután végigkíséri egész életét: már 1967-ben megjelent novelláskötetének (Jó éjszakát, Fred) magányos főhőse szorongásos éjszakai harcot folytat egy egérrel. Írásaiban mindig a személyes hangvétel, az egyes szám első személyben elmondott, vallomásos áradás, a novellánként más-más elbeszélőre „szabott” nyelvi egyénítés és erőteljes tragikum a jellemző. Amikor pedig 1968-ban napvilágot lát (magyarul tíz évre rá [Európa Kiadó Modern Könyvtár sorozat, ford.: Horváth Erzsébet] jelent meg) *Mikor virágozott a tők* című regénye: egyértelmű fordulatról, a szerb irodalom történetének mérföldkövéről beszélnek, bár a könyvet nemsokára – állítólag Josip Broz Tito személyes utasítására – betiltják, 1975-ig nem is publikálhat új kötetet. „Számos vonását magában hordozza a fordulópontot jelentő új műveknek, amelyek új irányt szabnak az irodalomnak” – írta róla *A háború utáni szerb irodalom 1945–1970* című művében Predrag Palavestra. Egyik ifjú pályatársa szerint a szerző e regényével „a mai szerb próza számára kitaposta a világirodalom csúcsaihoz veze-

tő utat”, majd hozzáteszi: „Csodálom, hogy ezen az úton azóta sem indultak el mások.” Tegyük hozzá: a hatvanas évek végének, a hetvenes évek elejének jugoszláviai világát ismerve ezen talán nem is kell olyan nagyon csodálkozni... Ám a szerző hozzáfűzi: „De bizonyos vagyok benne, hogy el fognak indulni.” Mindenesetre a magyar kiadás utószavát író Sztepanov Predrag úgy fogalmaz: Mihailović e regényével – melyet neveztek artisztikus naturalizmusnak és új szerb realizmusnak egyaránt – a szerb irodalom legjobb hagyományaihoz nyúlt vissza, „mindezt rendkívül erőteljes, autentikus nyelvezettel és szuggesztív valóság-látással gazdagította.”

A *Mikor virágozott a tők* főhőse az egykori ökölvívóbajnok, Ljubo Sretenović, akit Svédországba vet sorsa. Van felesége, háza, autója, csak a helyét nem találja abban a világban. Számot vet életével, földézi a belgrádi külvárost, ahol született, és ahonnan bajnokká verekedte föl magát. Kegyetlen törvények uralkodnak itt. Mivel erős, megkap mindent, amit csak akar: hírnevet, pénzt, nőt. Mindig kíméletlenül elveszi a másiktól, amire vágyik. Vad indulatok csapnak össze körülötte, és készítik elő a végső leszámolást – Ljubo pedig, a Bajnok, soha nem törődik mással, csak a boksszal meg a lányokkal –, ám így sem kerülheti el a végső meghasonlást önmagával. Sztepanov Predrag szerint „éppen a belső és a külső körülmények mély és szétbogozhatatlan egysége, sorszerű összefonódása adja a történet végső tragikumát” – és mindebbe drasztikusan nyomul bele a történelem. Ljubo nem számol, nem számolhat be a kopár sziget univerzumáról, noha az, szándéka ellenére egyfolytában megéri, sőt, idővel le is gyűri. Ő a kopár élethez vezető út külső stációit rajzolja meg, igen érzékletesen.

„Abban az időben már folyik az a hercehurca az oroszokkal. Beszélnek: elmarták ezt, elmarták azt...”

Nincs nekem időm erre. Keveset vagyok otthon, de látom én, az öregem gyakran összesúg a bratyóval. A rádió körül sündörögnek. Nem értem én ezt: ki a fene törné az agyát a ruszki-kon, amíg annyi csaj van ezen a világon! Egyszer csak, egy éjszaka, két manusz rontott be a házunkba. Mi, hála istennek, nem is zárkóztunk be soha – felgyújtották a villanyt, és valaki a pizzaszmát ráncigálja: – Felkelni!

– Mi van? – kérdezem. Az ablakon át meg látom, a harmadik pali az udvarban áll, a házat figyelő hátról.

– Felkelni. Te vagy Vladimir Sretenovic?

– Dehogyan vagyok! – Még mindig nem kapcsolok. – Menj innen. Oltasd el ezt a villanyt, aludni akarok!

Lekapcsolták a bratyót! Az meg sápadtan mondja:

– Biztosan elengednek, ez valami tévedés.

Egy frászt volt tévedés! Elmúlt tíz nap, elmúlt egy hónap, ő meg sehol. Másfél hónap múlva, ahelyett, hogy elengedték volna, eljöttek Andróért is. Püff neki!

Elmúlt még egy bizonyos idő, és én még mindig nem értettem, miről van szó. A mutternak csomagot cipelek a Djusin utcába, ott ácsorgunk a sorban. Hazajövünk, ő meg darabonként átnézi a fehérneműjüket, csókolgatja és jajveszékél:

– Jaj, kedveseim! Jaj, Andro, édes uram! Jaj, Vlado, gyermekem! Jaj, kit siratok el először!

[...]

A következő néhány napon a fater meg én otthon gubbasztunk. Látom, ő halálra van ijedve. A lélek is kiszáll belőle. Másnap vagy harmadnap, ahogy megjött, benézett a vállalathoz. És biz'isten, elbocsátották az öregemet!

– Szóba se állnak velem – mondja.

– Na jó – kérdezem végre –, hát mi volt? – Azt akarom kérdezni tőle: mit tettek veled, hogy ennyire ki tudtak készíteni?

– Ne kérdezz tőlem semmit – feleli az öregem.

– Láttad Vladót?

– Nem.

– Mi lesz vele, nem tudod?

– Nem tudok semmit – mondja –, és ne is kérdezz semmit. És te se avatkozz a dologba.

Elnevettem magam:

– Csak nem gondolod, hogy engem is belekeverhetnek?

– Ők – mondja – mindent megtehetnek.

Egyszer csak, egy délután, nem fogadták el a Vladónak készített csomagot.

– Miért? – kérdezzük.

– Nincs itt – mondják.

– Hogyhogy nincs? Hát akkor hol van?

– Majd jelentkeznek.

Majd jelentkeznek.

Szaladok az öreg Perisichez. Alig találtam meg, alig jutottam hozzá.

Üdvözöl, de látom, valahogy merev lett. Rideg.

– Mit jelentsen ez, Öreg? A bratyóm már nincs a Djusin utcában. A csomagunkat sem fogadták el.

– Hát – mondja – továbbment. – És így tett a kezével. Elmosolyodott talán.

– Hová tovább? – kérdezem.

– Világos – mondja –, hogy hová. Van nekünk egy szép helyünk a számukra.

– Miféle szép hely? – S közben már forr bennem minden.

Ő talán észre sem vette.

– Ne féltsd te, Bajnok. Dolgozni fog ott egy kicsit. Egy kicsit törí majd a követ. – És megint nem tudta megállni mosoly nélkül. – Könyveket, újságokat kap.

– Miféle könyveket, miféle újságot? Minek az neki, amikor börtönben van?

– Ez nem börtön, Bajnok. Nem vagyunk mi kapitalisták. Ez javító munka. Mi átneveljük. Ha megjavul, elengedjük.

– Hogyhogy – kérdezem – átnevelitek? Úgy, mint az apámat? Mit tettek vele, hogy így ki tudtátok készíteni? És elbocsátottátok a vállalatól, hékás!

Ő meg így válaszol:

– Még szép! Ilyenek számára nincs nálunk hely! Fizetnie kell!

– Nincs hely az ilyeneknek – mondom, és még türtőztetem magam. – Milyeneknek van akkor? Hát ide figyelj, Öreg, a faterom még huszonnégyben sztrájkolt Belgrádban! Harcolt ezért a földért, akárcsak te! A bratyóm meg – te jól tudod! – a háború idején a fél Dusanovacot lángra gyújtotta. S a háború végétől úgyszólván a pártbizottságon is aludt. A pártbizottság miatt még arra se maradt ideje, hogy lányokkal járjon.

Az Öreg meg így felel:

– Te azt mondtad nekem a minap, hogy ne fűzzelek a karommal. És te most mivel fűzöl, Bajnok? És hogy tudjad: ez régen volt! Ez nem érdekes! Olyanok számára, mint a te apád meg a bátyád, nincs hely ebben az országban!

– De könyörgök, Öreg, akkor melyikben van? Erre felelj. És miért? Talán azért, mert hallgatták a rádiót?

– Nemcsak a rádiót hallgatták, ne add a hülyét! Járt a szájuk, s egy egész banda volt! Az apád egy vén hülye, és ezért is engedték el. De a bátyád tudta, mit csinál. Ő – egy banda! A vizsgálat idején is így viselkedett. És ne is kérdezz többet semmit.

Beleremegtem, talán úgy, mint először, amikor a ringbe léptem.

– Azt mondd, banda? Tudod mit, Öreg? Idősebb ember vagy, és úgy szerettelek és tisztellek, mint a fateromat. De most azt mondom neked, te vagy a banda, Öreg. Semmivel sem vagy jobb náluk. Még rosszabb!

[...]

Otthon meg siralomház. A bratyó nem jelentkezik. Az öreg kapirgál valamit a kertben: hát mikor csináltunk mi ilyesmit? Mi mindnyájan vasasok vagyunk, még az öregapám is az volt! [...] Én is lelombozódtam. A Radnicki klubban semmi problémám nem volt. Most meg?...

S így, egykettőre megjött az ősz is: az egyik nap katonai behívó vár rám otthon!

[...]

Elrohantam igazolásért, s azzal be a honvédelmi osztályra.

– Én iskolába járok – mondom. – Hogy menjek most katonának? – adtam az ártatlant.

Az a baka meg néz, s az igazolásomat – cikcakk! – apróra!

– Másnak menj ezzel – mondja. – Jövő szerdán itt legyél a holmiddal együtt.

– Jól van – mondom; látom, hogy bele kell nyugodnom. – És hová megyek? Én a tartalékos tiszti iskolába voltam beosztva. Egy évre.

– Más beosztást kaptál – mondja. – A különle-

ges deszant-egységekhez kerülsz.

– Mennyi időre? – kérdem.

– Három évre.

Három évre! Az öreg Perisic megoldotta a problémámat.”

Amint az idő elérkezik, Mihailović közvetlenül is színre lép élményeivel, életét, művészetét alapjaiban meghatározó szigetével: 1990-ben, majd 1995-ben három vaskos kötetben *Goli otok* címmel megjelenteti (*A Gonosz enciklopédiája* alcímmel) a nagy leszámolást: a dokumentumpróza a munkatáborba űzöttek szenvedéseinek valóban Szolzsenyicin nagy művéhez hasonlítható enciklopédiája. Vallomások, beszélgetések, kommentárokkal színezett életutak és közzétett dokumentumok, levelek, lábjegyzetek döbbenetes elegye. A legelső beszélgetést még 1978-ban, a *Mikor virágzott a tök* magyarországi megjelenésének évében rögzítette – ezután sorra következtek a megszólaltatottak: jugoszláv ősbolsevik és bosnyák üzletember, mérnök-utazó és zenetanár, egykori katonatiszt és építész, festőművész és szántóvető. Ő maga így vall monumentális vállalkozásáról: „A munkában már a magányos egyed igen korlátolt lehetőségeivel [...] arra voltam ítélve, hogy az elitélteknél kutassam fel a nagyon kevés megmaradt dokumentumot, hogy a tudományossághoz nem elég célszerű és megbízható módon jegyzeteljem és felvételezzem az egykori táborlakók vallomását, amit azután alá kellett vetnem kinkeserves ellenőrzéseknek...” És mellékesen kijelenti: „Amit az Ivan Gyenyiszovics egy napjában Szolzsenyicin leír: piknik ahhoz képest, ami és ahogyan ott történt.”

Vörös sziklák (India)